

Хандога В. В.,

*аспірант кафедри цивільного, трудового та господарського права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

ПОРЯДОК РОЗІРВАННЯ ШЛЮБУ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ПОДРУЖЖЯ НА ПОВАГУ ТА НЕВТРУЧАННЯ У СІМЕЙНЕ ЖИТТЯ

PROCEDURE FOR DISSOLUTION OF MARRIAGE IN THE CONTEXT OF ENSURING THE RIGHT TO RESPECT AND NON-INTERFERENCE IN FAMILY LIFE

У статті зроблено спробу аналізу змісту права на розірвання шлюбу у міжнародних актах та національному законодавстві, а також регулювання відносин з реалізації цього права у судовому порядку в аспекті забезпечення охорони приватності інтересів подружжя у сфері сімейного життя. Звернено увагу на те, що Конституція України не дає підстав для втручання держави у вирішення подружжям питання про розірвання шлюбу. Зокрема, встановлений ст. 51 Конституції України обов'язок держави охороняти дитинство, не означає права судової влади здійснювати контроль над рішеннями подружжя розірвати шлюб. Збереження судового порядку розірвання шлюбу для подружжя, яке має спільних дітей і дійшло спільної згоди щодо розірвання шлюбу, суперечить принципам поваги до сімейного життя і неприпустимості втручання у цю сферу. Звертається увага, що існуючий позовний порядок розірвання шлюбу виявився найдоступнішою формою припинення шлюбу, носить формальний характер і надмірно перевантажує судову систему, не забезпечуючи при цьому охорони інтересів дітей. Проаналізовано практику розгляду місцевими судами м. Дніпра справ про розірвання шлюбу за спільною заявою подружжя у 2023 році. Показано, що у більшості справ суди вийшли за межі предмета доказування, визначеного ст. 109 СК України, зроблено висновок, що залучення заінтересованих осіб шкодить інтересам подружжя і призводить до розширення кола осіб, обізнаних із подробицями приватного життя сім'ї, що суперечить меті запровадження порядку, визначеному цією статтею. Зроблено висновок, що підхід законодавця виявився невдалим і не відповідає інтересам учасників сімейних відносин. Можливим напрямком поліпшення правового регулювання було б викладення умов щодо подальшого утримання і виховання спільних дітей у спільній заяві подружжя, поданій до суду. Альтернативою могло б бути виведення питань приватного життя у цій сфері із сфери судочинства у сферу нотаріату. Нотаріус є особою з вищою юридичною освітою, здатен оцінити відповідність домовленостей подружжя закону щодо подальшої долі дітей, зафіксувати їх домовленості. А засвідчений нотаріусом витяг з такого договору мав би стати підставою для реєстрації розірвання шлюбу органом РАЦС.

Ключові слова: шлюб, життя сім'ї, судовий розгляд, охорона приватності відносин подружжя.

The article attempts to analyze the content of the right to divorce in international acts and national legislation, as well as the regulation of relations for the exercise of this right in a judicial manner in the aspect of ensuring the privacy of spouses' interests in the sphere of family life. Attention is drawn to the fact that the Constitution of Ukraine does not provide grounds for the state's intervention in resolving the issue of divorce between spouses. In particular, article 51 of the Constitution of Ukraine states that the duty of the state to protect childhood does not mean the right of the judiciary to exercise control over the spouses' decisions to dissolve the marriage. Preservation of the divorce trial for spouses who have common children and have reached a mutual agreement on the dissolution of marriage contradicts the principles of respect for family life and the inadmissibility of interference in this sphere. The article is putting attention to the fact that the existing trial procedure for divorce became the most accessible form of dissolution of marriage, even being formal in nature, and excessively overloads the court system, while not ensuring the protection of children's interests. The practice of consideration by local courts of the city of Dnipro of divorce cases based on a mutual application of the spouses in 2023 was analyzed. It is shown that in most cases the courts have gone beyond the scope of the proof specified in Article 109 of the Family Code. It was concluded that the involvement of interested persons harms the interests of the spouses and leads to the expansion of the quantity of persons familiar with the details of the private life of the family, which contradicts the purpose of introducing the procedure defined by this article. "It was inferred that the legislator's approach turned out to be unsuccessful and does not meet the interests of the participants in family relations. A possible way to improve legal regulation would be to lay out the conditions for the further support and upbringing of joint children in a

joint statement of the spouses submitted to the court. An alternative could be to remove the issues of private life in this area from the sphere of trial proceedings to the sphere of the notary procedure. A notary is a person with a master degree in law who is able to assess the compliance of the agreements of the spouses with the law regarding the future fate of the children and to record their agreements. And an extract from such an agreement, certified by a notary, should be the basis for registration of the dissolution of marriage by registry office authorities

Key words: *marriage, family life, trial, privacy protection for spouses.*

Актуальність теми дослідження: Спори, що виникають із сімейних правовідносин становлять значну кількість цивільних справ позовного провадження, розглянутих місцевими судами у 2023 році. Як відзначається в Аналітичному огляді стану здійснення цивільного судочинства у 2023 році, їх кількість та питома вага зросла у порівнянні з попередніми періодами і становить 172,7 тис. або 38,5% [1]. Кількість розлучень через органи РАЦС у 2022 році скоротилася на 40%, але судові справи про розірвання шлюбу у 2022 році становили понад 50 тисяч. За даними платформи відкритих даних Опендатабот справи про розірвання шлюбу у 2022 році становили 25% цивільних справ, розглянутих судами України [2]. Сімейним кодексом України, прийнятим 10.01.2002 року (далі СК), було передбачено право подружжя, що має спільних дітей, розірвати шлюб за взаємною згодою, врегулювавши відносини з приводу подальшого виховання та утримання дітей, відповідно до вимог ст. 109 СК. Проте такого роду справи до цього часу можна віднести до категорії «юридичної екзотики». Стан правового регулювання відносин із розірвання шлюбу вказує на те, що у законодавстві створені істотні труднощі для розірвання шлюбу подружжям з дітьми за їх спільною згодою. Порядок розгляду цієї категорії справ має визначатися нормами цивільного процесуального права, які стосовно цієї категорії справ практично відсутні.

Метою цього дослідження є аналіз реалізації права на розірвання шлюбу у судовому порядку в аспекті забезпечення охорони приватності інтересів подружжя у сфері сімейного життя. Короткий аналіз праць з цієї проблематики. Питання розірвання шлюбу у різних напрямках досліджувалися у працях: О.О. Білик, В.І. Бикової, Борисової, А.Б. Болховітіної, К.М. Глиняної, Л.В. Грицишинної, К.В. Гусарова, О.В. Дзери, М.М. Дякович, І.В. Жилінкової, Л.В. Липець, М.О. Резнікової, З.В. Ромовської, С.І. Шимон.

Виклад основного матеріалу. Важливим напрямком розвитку законодавства про розірвання шлюбу є подальше обмеження втручання держави у сферу життя членів сім'ї. Як справедливо зазначає Грицишина Л.В. «принципом правового регулювання розірвання шлюбу повинна бути нейтральність закону відповідно до юридичних доказових причин розлучення» [3, с. 36]. Як показала Дякович М.М., право на розірвання шлюбу у законодавстві інших країн і особливості його реалізації у значній мірі обумовлені глибокими національними традиціями [4]. Це означає, що ми маємо обережно пропонувати запозичення із законодавства інших країн. Зокрема, різне ставлення існує у законодавстві інших країн до визнання права на розірвання шлюбу. У цьому сенсі цікаво звернутися до міжнародних актів, у яких тією чи іншою мірою зачіпаються питання розірвання шлюбу. § 1. ст. 16 Загальної декларації прав людини від 10.12.1948 р. [5] передбачає, що чоловіки і жінки користуються однаковими правами під час розірвання шлюбу. У § 4 ст. 23 Пакту «Про громадянські та політичні права» від 16.12.1966 р. передбачений обов'язок держав-учасниць «...вжити належних заходів для забезпечення рівності прав і обов'язків обох з подружжя щодо одруження, під час перебування в шлюбі і при його розірванні» [6]. Отже, ці акти не закріплюють права на розірвання шлюбу. За висновками Білик О.О. щодо закріплення цього права в Європейській конвенції з прав людини «Суд дотримується практики прямого невизнання права на розірвання шлюбу, як такого, що походить з положень Конвенції: ні ст. 12 (право на шлюб), ні ст. 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя) Конвенції не можуть тлумачитись як такі, що надають особам право на розлучення» [7, с. 231].

Право на розірвання шлюбу закріплене лише на рівні внутрішнього законодавства. Згідно з ч. 1 ст. 105 СК «шлюб припиняється внаслідок його розірвання за спільною заявою подружжя відповідно до статті 106, або одного

з них відповідно до статті 107 цього Кодексу» [8]. Законодавець у ст. ст. 106, 107, 109, 110 СК визначив порядок реалізації цього права. Для подружжя, яке має спільних дітей і дійшло згоди про розірвання шлюбу, встановлений судовий порядок у ст. 109 СК. Варто звернути увагу на те, що це подружжя не позбавлене права розірвати шлюб у позовному провадженні. Звернення до суду із спільною заявою є правом подружжя. Оцінюючи сутність та мету новацій, запроваджених ст. 109 СК, зауважимо, що, на нашу думку, вони спрямовані на підвищення конституційних гарантій охорони приватності сімейного життя осіб. Частиною 1 ст. 32 Конституції України передбачено, що «Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України» [9], і на цьому обмеження законодавчою владою поставлено крапку. Право на повагу до сімейного життя та не втручання в сімейне життя гарантоване ч. 4 ст. 4 та ч. 5 ст. 5 СК. Не викликає сумніву, що потреба у розірванні шлюбу знаходиться у сфері сімейних інтересів подружжя і випадки втручання держави у цю сферу мають бути чітко визначені Конституцією. Якщо подружжя, що має дітей, дійшло спільної згоди розірвати шлюб, закономірно виникає питання про підстави втручання судової влади у сферу сімейного життя такого подружжя, пов'язану з реалізацією потреби у розірванні шлюбу. На думку, висловлену Пленумом Верховного Суду України «Проголошена Конституцією України (254к/96-ВР) охорона сім'ї державою полягає, зокрема, в тому, що шлюб може бути розірвано в судовому порядку лише за умови, якщо встановлено, що подальше спільне життя подружжя і збереження шлюбу суперечитиме інтересам одного з них чи інтересам їх дітей» [10]. Таке широке тлумачення поняття «охорона сім'ї» не відповідає сучасному уявленню про межі втручання у сферу приватних інтересів і є невиправданим з огляду на ефективність такого прояву охорони сім'ї. Чинне процесуальне законодавство не вимагає того, щоб у судовому рішенні відображалися ті чи інші заходи захисту інтересів дітей. Отже, посилення на необхідність забезпечити охорону державою інтересів дітей шляхом запровадження процедури судового розгляду безспірних

питань розірвання шлюбу виглядають, як мінімум, такими, що мають нульову ефективність. Ст. 109 СК, на перший погляд, звільнила подружжя від обов'язку виносити на обговорення суду обставини особистого життя, але при цьому, законодавча влада встановила для них настільки обтяжливі обов'язки, що їх виконання є ірраціональним. Це засвідчують кількісні показники нашого аналізу, який не претендує на репрезентативність. У Єдиному державному реєстрі судових рішень за 2023 рік нами виявлено 22 справи, розглянутих місцевими судами м. Дніпра. Амур-Нижньодніпровським районним судом м. Дніпропетровська із виявлених 196 справ про розірвання шлюбу лише 2 справи було розглянуто за спільною заявою подружжя. Бабушкінським районним судом м. Дніпропетровська з 430 справ лише 3 справи розглянуті за спільною заявою подружжя. Така ж картина спостерігається у всіх районних судах м. Дніпра за вказаний період. Вивчення справ про розірвання шлюбу за спільною заявою подружжя показує, що у суддів існують різні уявлення про мету окремого провадження, предмет доказування у цій категорії справ. Так, у рішенні від 02.03.2023 р. по справі № 203/532/23, розглянутій Кіровським районним судом м. Дніпропетровська без участі сторін, суд встановив факти, визначені змістом ст.109 СК. Так, судом було встановлено: факт реєстрації шлюбу, факт наявності у батьків спільної дитини, факт спільного волевиявлення щодо розірвання шлюбу, яке залишилося незмінним впродовж одного місяця з дня призначення справи до судового розгляду, факт укладення подружжям посвідченого нотаріусом договору про сплату аліментів на дитину, факт укладення письмового договору про встановлення місця проживання дитини та участь батька у вихованні дитини. Цьому договору суд надав юридичну оцінку на предмет відповідності інтересам членів сім'ї і ухвалив рішення про розірвання шлюбу [11]. Аналогічний підхід до вирішення спільної заяви подружжя про розірвання шлюбу міститься ще у 4-х вивчених судових рішеннях. У цих справах суди не з'ясовували мотиви спільного рішення заявників про розірвання шлюбу і забезпечили дотримання розумного балансу між збереженням охорони приватних інтересів

подружжя у сфері їх сімейного життя і правом держави втрутитися у це життя, наданим їй статтею 109 СК. У інших 17-ти досліджених судових рішеннях у цій категорії справ суди у тій чи іншій мірі виходили за межі встановлення кола обставин, визначених статтею 109 СК, і вдавалися до з'ясування причин розпаду сімей, оцінки можливостей збереження шлюбу і навіть доцільності вжиття заходів примирення (наприклад рішення Кіровського районного суду м. Дніпропетровська від 04.08.2023 р. у справі № 203/3420/23). У більшості справ суд демонструє підхід до розгляду справ окремого провадження властивий для розгляду позовів. Показовим є такий підхід до розгляду спільної заяви подружжя. У рішенні Амур-Нижньодніпровського районного суду м. Дніпропетровська від 05.05.2023 р. у справі № 199/2643/23 суд вважав за необхідне дослідити причини припинення шлюбних відносин, обговорив можливість збереження сім'ї і значно розширив предмет доказування, визначений ст. 109 СК. У рішенні суду зазначено, «приймаючи до уваги ту обставину, що подружжя стосунки не підтримує, шлюбні відносини між заявниками фактично вже припинені тривалий час та більше не відновлювались, заявники не проживають разом, наполягають на розірванні шлюбу, зберігати шлюб не бажають, що вказує на те, що спільна заява про розірвання шлюбу відповідає дійсній волі заявників... Тому суд приходить до висновку, що шлюб заявників по даній справі розпався остаточно, відновлений бути не може, а отже підлягає розірванню, а спільна заява задоволенню» [12]. Суд вдався до дослідження відносин, які фактично склалися між подружжям і збереження приватності негараздів сімейного життя, як основна мета запровадження особливого порядку розгляду справ за спільною заявою подружжя була повністю втрачена. Крім того, у цій справі до участі залучено заінтересованих осіб: Управління-служби у справах дітей адміністрації Амур-Нижньодніпровського району Дніпровської міської ради, та Амур-Нижньодніпровського відділу державної реєстрації актів цивільного стану. Таким чином, приватність сімейного життя подружжя, яке прийняло рішення розлучитися за спільною заявою, лише набула більшого розголосу у процесуальних документах, розісла-

них заінтересованим особам. Зауважимо, що участь заінтересованих осіб у таких справах законом не вимагається, але неврегульованість цих процесуальних питань призводить до порушення прав осіб на неприпустимість втручання у сімейне життя і руйнує саму ідею запровадженої новації. Аналіз змісту ст. 109 СК також викликає сумніви в частині примушування осіб до укладання низки передбачених цією статтею договорів. По-перше, такий обов'язок не покладається на подружжя, шлюб якого розривається у позовному провадженні, і питання, до врегулювання яких змушується подружжя, не вирішуються судом у позовному провадженні. По-друге, нотаріальне закріплення аліментних зобов'язань щодо утримання дітей не може бути обов'язковою умовою для розірвання шлюбу, оскільки такого обов'язку не має подружжя, що розлучається у позовному провадженні. По-третє, нотаріальне посвідчення таких договорів є достатньо витратним і нераціональним. Розумною альтернативою могло б бути викладення умов щодо долі дітей у спільній заяві подружжя. Якщо держава вважає за необхідне проявити таким чином свою турботу про дітей, батьки яких розлучилися, то з метою уніфікації процесів турботи за результатами позовного провадження суд також має визначити питання подальшого утримання і виховання дітей. Принаймні, кожна позовна заява містить інформацію про утримання та виховання дітей на момент подання позову про розірвання шлюбу. виправдування судового розгляду таких справ необхідністю забезпечення охорони інтересів дітей в існуючих реаліях не забезпечує такої охорони та перевантажує судову систему паперовою роботою. Потрібно шукати нові підходи до вирішення цих питань у напрямку підвищення довіри до нотаріату та розширення функцій цього інституту у нових сферах приватного і сімейного життя та зменшення завантаження судової системи безспірними справами.

Висновки. Порядок розгляду справ в окремому провадженні свідчить, що підхід законодавця виявився невдалим. Можливим напрямком поліпшення правового регулювання було б викладення умов щодо подальшого утримання і виховання дітей у спільній заяві подружжя. Альтернативою також могло б бути виведен-

ня цих питань із сфери судочинства у сферу нотаріату. Нотаріус є особою з вищою юридичною освітою, здатен оцінити відповідність закону домовленостей подружжя щодо подаль-

шої долі дітей, зафіксувати їх домовленості. А засвідчений нотаріусом витяг з такого договору має стати підставою для реєстрації розірвання шлюбу органом РАЦС.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аналітичний огляд стану здійснення цивільного судочинства у 2023 році. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Analiz_KCS_2023.pdf
2. Розлучення, «комуналка» та суди чорнобильців проти Соцстраху: через що найбільше судилися у 2022?. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/court-2022>
3. Грицишина Л. В. Припинення шлюбу шляхом розірвання в сімейному праві України / Л. В. Грицишина // Прикарпатський юридичний вісник. – 2020. – Вип. 6. – С. 34–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjuv_2020_6_9.
4. Дякович М. М. Припинення шлюбу внаслідок його розірвання за сімейним правом України / М. М. Дякович // Часопис Київського університету права. – 2019. – № 1. – С. 125–131. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2019_1_27.
5. Загальна декларація прав людини 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
6. Пакт про громадянські і політичні права 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
7. Білик О.О. Питання, пов'язані з розірванням шлюбу, в практиці Європейського суду з прав людини. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/download/378/359/>
8. Сімейний кодекс України 10.01.2002 р. № 2947-14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
9. Конституція України 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
10. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 21.12.2007. № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07#Text>
11. Рішення Кіровського районного суду м. Дніпропетровська від 02.03.2023 р. у справі № 203/532/23, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109360007>
12. Рішення Амур-Нижньодніпровського районного суду м. Дніпропетровська від 05.05.2023 р. у справі № 199/2643/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110711341>